

Na obisku pri planinskem orlu

Pogled na letečega orla je zares veličasten. Za razpoznavanje je značilna velika glava, peruti imajo na koncih skoraj prstasto razkrečena peresa, precej dolg rep pa je na koncu zaokrožen. V večini držav je zaščiten in uvrščen v »rdečo knjigo« vrst, ki izumirajo.

Več kot sto let so evropski lovci imeli ujede za navadno tolpo zavratnih morilcev in pridno pokali za vsem, kar je letelo po zraku in bilo večje od vrane. Pa saj ti modrijani tako niso ločili orla od kanje, skobca od postovke in škarnika od lunja. Toda neznanje zoologije pač ni oviralo teh samozvanih sodnikov, da ne bi bili z vso vnemo uničevali ujed. Seveda je marsikoga podžigalo pritajeno častihlepje, da ga bodo v kakšnem zakotnem časopisu hvalisali kot spretnega lovca na orle. Orli in sokoli, kanje in škarniki so nagačeni krasili (in še krasijo) sobe »odličnikov« in končno so ostali v srednji Evropi predvsem še skobec in kragulj, kanja in postovka. Druge ujede so lovci iztrebili in se pri tem še ponosno trkali po prsih (svoje pa so prispevali še strupi in spremembe okolja).

Le počasi in stežka so prišli do spoznanja, da je bilo iztrebljenje teh krivokljunov usoden poseg v naravno ravnotežje in da je pravzaprav celo oznaka »roparska ptica« napačna. Kajti navsezadnje so plenilci tudi žerjavi in štorklje, galebi in hudourniki, čaplje, ponirki in še mnogi drugi, na primer večina ptic pevk. Čistih rastlinojedcev je med pticami zelo malo! Za žuželjčji rod so vsi pevci strašni roparji in morilci.

Predvsem je treba poudariti, da so glavni plen ujed prav živali, za katerih zatiranje moramo ljudje izdati nezaslišane vsote in nam delajo neznansko škodo. Prav vse velike ujede, orli, kragulji, kanje in sokoli, so pomembni zdravstveni čuvarji v naravi. Tam, kjer se po zraku spreletavjo orli, je manj kužnih svizcev ali slepih in garjavih gamsov, in če vidimo kje kragulje, je tam zajčja druščina močnejša in bolj zdrava.

Dne 1. 5. 1985 se je skupina ljubiteljev ptic iz Kopra odpravila v Movraž in Sočergo. Bil je neverjetno vroč dan, zato smo skupaj sklenili, da gremo v bližnjo gostilno. Po naporni hojtistega vročega dne, smo si ob cesti privoščili

kratko pavzo. Ponovno smo imeli priložnost opazovati neznanega orla, ki je krožil nad nami (nekaj dni prej smo ga opazovali v okolici Movraža), potem pa izginil za griči.

Kolega T. Makovec, ki se nerad loči od svojega daljnogleda, nas je opozoril na kup vejevja v steni in ni nam preostalo drugega, kot da smo šli pogledat. Ko smo pripelzali na vrh stene, so se vrstila presenečenja. Odkritja M. Miklavca, ki se je stegnil čez rob stene, da bi videl v gnezdo, so se kar vrstila. Najprej kos zajčje noge, jajčna lupina in končno dva puhosta mladiča. Še spust po vrvi, nekaj posnetkov gnezda in že smo veselo odšli proti gostilni, kjer smo se zaslужeno odjejali.

K orlovemu gnezdu smo se ponovno odpravili 12. 5. 1985 s prof. Andrejem Župančičem, ki je kasneje posnel na filmski trak tudi nekaj sekvens iz življenja orle družine. V gnezdu sta bila še vedno dva puhosta mladiča, stara približno mesec dni. Ker smo vedeli, da se mladi orli izpeljejo šele po 12 tednih, smo prihajali k orlovemu gnezdu samo enkrat mesečno, tako da smo jih čim manj motili.

8. 6. 1985 je bil v gnezdu samo en mladič, velik kot puran, in smo ga tega dne tudi obročkali. 7. 7. 1985 smo bili zadnjič pri orlovem gnezdu. Mladi orel je bil že v celoti operjen, le na glavi je imel nekaj ostankov belega puha. Stal je na robu gnezda in zamahoval s krili. Čez nekaj dni je prvič poletel.

Planinski (ali zlati) orel (*Aquila chrysaetos chrysaetos*) spada v obsežni družini kraguljev (*Accipitridae*), v poddružino *Accipitrinae*, v katero prištevamo orle, kragulje, skobce in kanje.

Velik je 76 do 89 cm (samice so večje od samcev in tehtajo okoli 4690 g), razpon peruti 188 – 220 cm. Samec in samica sta enako obarvana. Je pretežno rjave barve, glava je svetlejša, mladi pa so temni z belimi spodnjimi krovnimi peresi. Suličasta peresa na straneh zgornjega dela glave in zgornjega dela vratu so pri starejših osebkih svetla in sivo rumenkasta, zgornja stran je črno rjava, spodnja pa nekoliko svetlejša. Vsa peresa imajo pokrit, bel koren. Rep je nekoliko svetlejši, na koncu ima širok črn pas. Pri mladih živalih je osnovna repna polovica bela. Noge so nizko operjene (poraščene do prstov), prsti so rumeni, kremlji pa črni. Kljun je temen, voščenica rumena, oči rjave. Ko ja dra, se vidijo peresa roke, kot kakšni prsti. Od

orla belorepca (*Haliaeetus albicilla*) se loči predvsem po daljšem repu in krajšem vratu, rep je oglat in ne klinasto oblikovan. Za mladiče je značilno, da imajo velike, bele pege na sredini spodnje strani peruti in belkasto prvo tretjino repa. Barvo odraslih ptic dobijo po petih letih. Za stare ptice je značilen rumen tilnik.

Živi v Evropi, predvsem v Pirenejih, Apeninah, Alpah in Balkanskih gorstvih, na Škotskem, Norveškem, Švedskem, v Baltiških državah, v Sibiriji in zahodni Aziji, severni Ameriki ter na Japonskem.

V Jugoslaviji je splošno razširjen, v Sloveniji pa omejen le na določene predele in gnezdi po do sedaj znanih podatkih samo v severozahodnem delu Slovenije. Povsod je malošteviljen, njegovo število pa z leti upada.

Včasih je živel tudi v velikih gozdnatih nižinskih pokrajinah, sedaj pa živi predvsem

visoko v gorah. Orlova prvotna prebivališča so bile skalne stepe, obmorske čeri in samotne ravnine, od tod pa se je pred človekom umaknil v gore. V Dalmaciji gnezdi orli v Mali Paklenici, na Škotskem pa na previsnih skalnih čereh neposredno nad morsko gladino. Tudi v Sloveniji gnezdi blizu obale, na nadmorski višini okoli 300 m (Škornik, 1985).

Gnezdi na skalnih policah, v zajedah in razpokah, redkeje na drevju. Veliko gnezdo je iz vej, vejic, dračja, znotraj obloženo s finejšim rastlinskim gradivom (zelene vejice, trava, lišaji...). Znano je, da par orlov redko uporabi eno gnezdo dve leti zapored, zato ima na svojem območju več gnezdišč, ki jih z leti menjava, odvisno od hrane in nekaterih drugih dejavnikov.

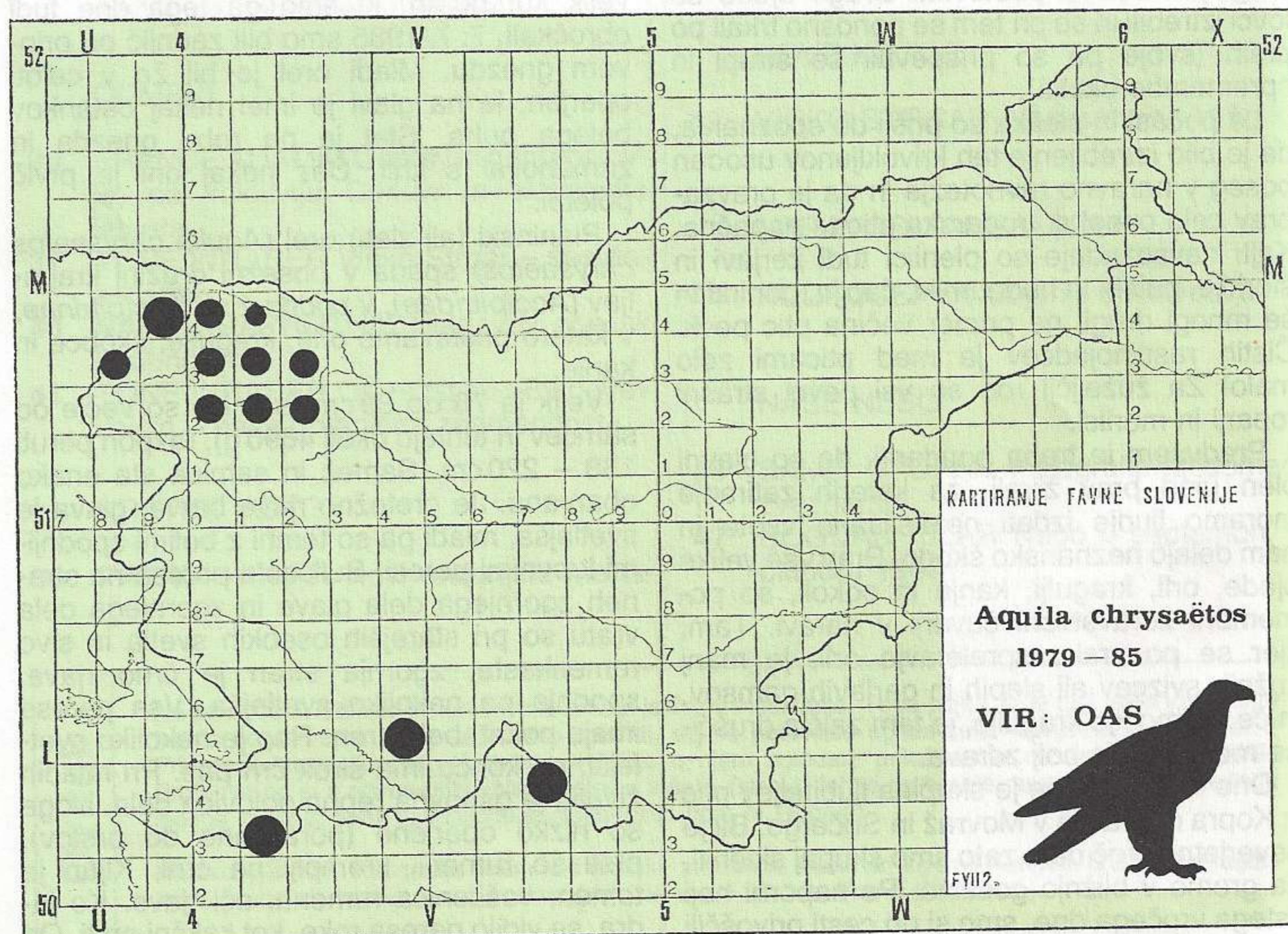
Vsa svoja gnezda starša skrbno vzdržujejo in vsako leto popravlja, ne glede na to, v katerem bosta gnezdila.

V marcu ali aprilu znese samica 2 (včasih 1) svetli jajci z rjavimi lisami in pikami ali brez njih, veliki $70,1 - 88,9 \times 51,0 - 66,0$ mm in težki okoli 142 g, v razmaku 3 - 4 dni. Valjenje traja od 43 do 45 dni. Vali samica sama, redkokdaj jo zamenja samec. Mladi orliči so sprva še sivo beli, kasneje belo volnati in slepi skoraj 14 dni. V »bratskih«

Gnezditvena razširjenost planinskega orla v Sloveniji (OAS).

Legenda:

- možna gnezditvev
- verjetna gnezditvev
- nedvomna gnezditvev

1 Komaj dva tedna stara mladiča nebogljeno pričakujeta prihod enega od svojih staršev. (Foto: I. Škornik)

2 44 dni star mladič. Ostal je sam, ker je pred dnevi pojedel svojega mlajšega in šibkejšega brata. (Foto: M. Miklavec)

bojih v gnezdu dostikrat najmlajši orlič izgubi življenje in le redki so primeri, da se obdržita oba. Starejši orlič neprestano kljuje po hrbtnu svojega mlajšega in šibkejšega brata, dokler ta ne podleže ranam in konča v želodcu starejšega. Velikokrat pa ga starejši orlič preprosto izrine iz gnezda. Taki naravni regulaciji pravimo kajnizem ali »Kajn–Abelov kompleks«. V gnezdih ujed je kanibalizem skoraj reden pojav. Ker so mladiči po starosti in razvitosti zelo različni, se med seboj napadajo in močnejši požrejo šibkejše. V hudi sili, ali če eden od staršev »pogine«, opravi samec ali samica to neizprosno nalogu in pokrmi enega mladiča drugemu.

Mladi orli se izpeljejo po 65 do 77 dnevih. Po 5 letih spolno dozorijo.

Odrasle ptice so stalnice, mladi pa pridejo jeseni pogosto niže, celo v bližino velikih mest. Kot klatež približi se severne in severovzhodne Evrope v srednjo Evropo.

In kakšen je gnezdelni uspeh pri planinskem orlu? Uspeh gnezdenja je odvisen od številnih dejavnikov, kot so hrana, nemir v življenjskem prostoru, onesnaženost okolja itd. Po sedaj znanih podatkih finskih in švedskih ornitologov (raziskave so trajale kar 24 let) znaša gnezdelni uspeh od 1,21 mladiča (uspešno gnezdo in 0,64 mladiča) do 1,31 in 0,95 na par orlov. Na Škotskem in v Švici (Alpe) se je gnezdelni uspeh spremenjal glede na ugodne ali neugodne lovne razmere. Kjer so bile lovne razmere ugodne, je bil uspeh gnezdenja neprimerno večji (1,24 in 0,66) od tistega v neugodnih oz. slabih lovnih razmerah (1,04 in 0,48).

Planinski orel se hrani s sesalci (do velikosti mladega gamsa ali srne), s ptiči, plazilci, dvoživkami, žuželkami, priložnostno žre tudi mrhovino. Raznolikost in specifičnost prehrane planinskega orla je odvisna od življenjskega prostora, v katerem živi. Orli, ki živijo v planinskem svetu, se večinoma hranijo z živalmi, ki tam živijo (ruševci, belke, kavke, planinski zajci, mladi gamsi in kozorogi itd.), tisti v odprtih nižinskih gozdnatih pokrajinah pa jedo različno gozdnato pernato divjad, različne sove in manjše ujede, race, gosi ter nekatere manjše sesalce, kot so lisice, jazbeci itd. Zanimivi so tudi podatki, da se planinski orel loti tudi tako velikih sov, kot je velika uharica (*Bubo bubo*) (Mikkolla 1983).

V prehrani planinskega orla predstavljajo ptiči od 60 – 70% in sesalci od 30 – 40% vsega plena. Ostalih živalskih skupin je neprimerno manj (Sulkava in dr. 1984).

Med vsemi pticami so pri nas in tudi drugje po Evropi najbolj ogrožene ujede. Dokler ne bodo vse deležne celoletnega zakonskega varstva, bo pri streljanju prihajalo do pomot, žrtve pa bodo tudi nekatere že zelo redke in ogrožene vrste. Res je, da je pri nas še nekaj parov planinskih orlov, res pa je tudi, da je iz mnogih predelov Evrope že izginil in da pri nas še vedno ni deležen vse naklonjenosti.

Ogrožen je zaradi neposrednega uničevanja živalskih vrst (lov, krivolov, zbiranje jajc, uničevanje legel oziroma gnezdišč itd.), posredno pa ga ogroža vse večji nemir v njegovem življenjskem okolju (alpinisti, planinci, turisti itd.). V Sloveniji je zakonsko zaščiten kot divjad, ki je zaradi redkosti ni dovoljeno loviti vse leto, vendar lahko republiški sekretar za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano izjemoma dovoli odstrel določenega števila.

Ali je taka zakonska zaščita smiselna? Nikakor ne! Po podatkih nekaterih tujih strokovnjakov je planinski orel ogrožen tudi zaradi vse večje uporabe nekaterih organoklornih substanc (DDE, TDE, DDT, DME, HEOD itd.), ki vplivajo na debelino jajčne lupine (Ratcliffe, 1970).

Planinski orel je močno ogrožen, tako zaradi uničevanja življenjskega prostora in virov prehrane kot zaradi vznemirjanja v času gnezdenja (Gregori 1972). V večini držav je zaščiten. V ZRN, Švici, Avstriji in tudi pri nas je že v Rdeči knjigi (Red Data Book) vrst, ki izumirajo.

Točnih podatkov, koliko parov planinskih orlov še gnezdi v Sloveniji, nimamo, prav gotovo pa ne več kot 5 parov (če upoštevamo lovno področje enega para, ki znaša od 40 – 90 km² in več). Kaj pomeni ta številka za slovensko ornitofavno, vemo ornitologi, očitno pa tega ne vedo tisti, ki krojijo zakone.

LITERATURA:

- Gregori J., 1972: Planinski orel – vprašanje njegovega obstoja. Proteus 34:313–315
- Škornik I., 1985: Planinski orel (*Aquila chrysaëtos*) gnezdi tudi v slovenskem Primorju. Acrocephalus 25: 40 – 41
- Mikkolla H., 1983: Owls of Europe, T&AD Poyser, Berkhamsted:
- Newton I. 1979: Population Ecology of Raptors & AD Poyser, Berkhamsted: 343
- Ratcliffe D.A., 1970: Pesticides and egg breakage in birds. Journ. of appl. Ecol. 7: 81 – 93.
- Sulkava S., Huhtala K., Rajala P., 1984: Diet and breeding succes of the Golden Eagle in Finland 1958 – 1982. Ann. Zool. Fennici 21: 283 – 286.

Iztok Škornik